

ONLAR

Onlar ki toprakta karınca,
suda balık,
havada kuş kadar
çokturlar;
korkak,
cesur,
câhil,
hakîm
ve çocukturlar
ve kahreden
yaratan ki onlardır,
destanımızda yalnız onların maceraları vardır...

Nazım Hikmet

60'ların ve 70'lerin Türkiye'sinde işçiler, politika

Cenk Ötküner

Dünden bugüne dünya ve Türkiye sosyalist hareketinde tartışılan konuların bir dökümü alınsa ve baştan sona doğru bir sıralama yapılsa, işçi sınıfı üzerine yürütülen tartışmalar kaçınıcı sırada yer alırdı diye hiç düşündünüz mü? Elbette dünya ölçeğinde bu tür bir tarama yapmanın imkânsız olduğunun farkındayım. Fakat Türkiye'de işimizin bir hayli kolaylaşacağı kam-sındayım. Düşünsenize solun en büyük odakları tarafından 1990'lara kadar varlığı yokluğu durmadan tartışılan, salt teorik bir olgu gibi ele alınan işçi sınıfı, bu yıllardan sonra yine aynı anlayışlar tarafından "yapısı değiştiği için" herhangi bir toplumsal hareket gibi görülmekte. Bu çevreler geçmişte ne hikmetse varlığını bir türlü keşfedemedikleri işçi sınıfının, son sürat bir evrim geçirdiğini ve kabuk değiştirdiğini düşünerek toplumsal değişmeyi gerçekleştirecek **başat** kuvvet olma özelliğini yitirdiğini iddia ediyorlar.

Nereden bakarsanız bakın ortada tuhaf bir durum var. Daha dün var oluşu tartışılan işçi sınıfı, bugün yapısındaki değişimlerden dolayı bırakın toplumsal yapıyı dönüştürme işlevini her yönüyle yok olmaya yüz tutmuş bir kategori olarak tanımlanıyor.¹

Bu yazının konusu, sözü edilen bu politik hareketlerin işçi sınıfıyla olan ilişkilerini incelemek ya da işçi sınıfı kavramı üzerinde durmak değil. Bu tartışmalar başka çalışmalarda ayrıca ele alınması gereken önemli meseleler. Bu yazı Türkiye sınıf mücadelesi tarihinde sürekli görmezden gelinen, başka dinamiklerin yanında ufak parantezlerle geçirtilen işçi sınıfını hak ettiği konuma yerleştirmek, Türkiye sınıf mücadelelerindeki vazgeçilmez rolünü teslim etmek için kaleme alındı. Türkiye siyasi tarihine bu perspektiften bakmaya çalışırken, işçi sınıfının gelişimini ve toplumsal ilişkilerdeki rolünü, geçmişten bugüne uzun bir yolculuk yaparak anlamaya çalışacağız.

Ne var ki bir derginin sayfa sınırları söz konusu olduğunda, bu denli uzun bir dönem analizi etmeyi önüne koymuş yazıların kaderinde ister istemez birkaç parçaya bölünmek vardır. Bu çalışma da hem yer sıkıntısından hem de okuyucuyu fazla yormamak bakımından aynı kaderi paylaşmak durumunda kaldı. Okumakta olduğunuz ilk bölüm Türkiye işçi sınıfının doğuş ve emekleme dönemlerinden geçerek daha çok ayağa kalktığı yılları masaya yatırıyor: İmparatorluğun son dönemi, cumhuriyetin ilk kırk yılı ama esas olarak 1960'lı yıllar. Bu zaman diliminde her ayağa kalkan çocuğun çevresini keşfederken duyduğu heyecanı, bitmek tükenmek bilmeyen mücadele enerjisiyle gösteren işçi sınıfı, bununla yetinmeden aynı zamanda toplumsal ilişkileri yeniden biçimlendiriyordu.

Burada yapmak istediğimiz şey, işçi sınıfının Türkiye siyasi tarihindeki rolünü devrimci Marksist bir metodolojiyle çözümlemeye çalışırken, günümüz için geçerlilik taşıyacak bazı politik sonuçlar elde edilmesine hizmet etmektir. Ünlü heykeltıraş Rodin'in bir zamanlar dediği gibi: "icat etmeden yeniden keşfetmeye" çalışacağız. Böylece **sınıf belleğini** canlı tutmaya katkıda bulunabilirsek amacımıza ulaşmış olacağız.

1960'a kadar Türkiye'de sınıf mücadeleleri

Türkiye'de işçi sınıfı mücadelelerinin tarihi Batı Avrupa'dakiler kadar eski yıllara dayanmıyor. 19. yüzyılı tümüyle belirleyen Avrupa işçi hareke-

1 Şüpaesiz işçi sınıfını mücadelenin merkezine alan ve onun etrafında faaliyet yürütmek isteyen pek çok siyasi hareket var. Burada sol hareket içinde Türkiye çapında en yaygın örgütlenmesi bulunan akımlardan söz etmekteyim. Örneğin dünyanın *Devrimci Yol'u* ve *TBKP'si* bugünün *ÖDP'si*.

tinin yanında, yarım asırlık Türkiye işçi mücadeleleri gencecik kalır. Elbette bu dönemden önce, “işçi sınıfı toplumsal mücadeleler içinde hiç yer almadı” denemez. Ancak bu var oluş, az gelişmiş bir ülkede işçi sınıfı henüz “embriyon” niteliği taşıdığından ve çiçeği burnunda Kemalist devlet işçi hareketinin gelişiminin önüne duvar ördüğünden, toplumsal yaşamı alt üst edecek ya da önemli etkiler bırakacak düzeye ulaşamadı.

Emperyalist ülkelerle “eşitsiz ve bileşik gelişme” ilişkisine maruz kalan her az gelişmiş ülkenin işçi sınıfı gibi Türkiye'nin işçi sınıfı da, başlangıçta siyasi mücadelelerde söz sahibi olacak güçte değildi. Bu zaman diliminde işçilerin küçük ölçekli işletmelerde istihdam edilmeleri hareketin yapısını şekillendiriyordu. Bundan dolayı dönemin işçi mücadelelerine damgasını vuran karakteristik özellikler; saman alevi gibi parlayıp sönmelerinin yanı sıra ülke siyasetinden çok- kendi alanlarını etkilemeleri olarak saptanabilir.

Cumhuriyet döneminin yaklaşık ilk çeyreğini kapsayan bu tespitin (1908 yılındaki ilk burjuva devrimi esnasında yaşanan görece bazı gelişmeleri paranteze alırsak) imparatorluk döneminin son bölümü için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. 1872 yılında başlayan ilk grev hareketleri, II. Abdülhamit'in istibdat rejimine kadar devam etmiş daha sonra azalma eğilimi göstermişti. 1902 yılından sonra yeniden alevlenen grevler, 1908 yılında Selanik ve İstanbul'da başlayarak hızla yayılacak olan grev dalgasının ön hazırlıkları olmuştur. 1908 yılındaki devrimci durum, proletaryanın nesnel sınırlarının yanı sıra devrimci bir işçi partisinin olmadığı koşullar yüzünden bir burjuva devrimi ile sona ermiş ve Osmanlı bürokrasisi kendi içinde bir iktidar değişikliği ile durumu idare etmişti. Aynı dönemde yaşanan örgütlenme faaliyetlerine genel bir bakış için biraz daha gerilere gitmek gerekiyor.

İlk olarak 1860'lı yılların ikinci yarısında kurulan çeşitli işçi birliklerinden söz edilebilir. Örneğin bir hayır derneği şeklinde kurulan ve amaçları arasında işsizlere iş bulmak olan “Ameleperver Cemiyeti”, benzer işlevlerle şekillenen yardımlaşma sendikaları, işçilerin mücadelelerini geliştirmek için kurulan “Osmanlı Amele Cemiyeti”, işçilerin ilk birlik adımlarıdır. 1908 yılındaki kabarışın ardından yabancı sermaye çevreleri ile Osmanlı bürokrasisinin ittifakı sonucu, aynı yılın ekim ayında “Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat” yürürlüğe girmiştir. (Bu kanun 1909 yılında bazı değişikliklere uğrayarak “Tatil-i Eşgal Kanunu”na dönüşmüştür) Buna göre ekonominin pek çok sektöründe grevler yasaklanmış ve işçilere sendikalaşma yasağı getirilmiştir. Bu süreçte işçi eylemlerinde ciddi gerilemeler görülür. Diğer yandan işçiler ve aydınlar üzerinde sol fikirler yaygınlaşmaya başlar. Hatta 1910 yılında üç yıl faaliyet yürütecek olan, “Osmanlı Sosyalist Fırkası” kurulur. Yasakçı yasanın ilk şokunu atlatan işçiler ise çeşitli birlik-

lerde ve sendikalarda örgütlenme çalışmalarına devam ederler.

Tepeden ve kitlesiz bir burjuva devrimi olan fakat sınıfsal kökenini saklamak için “sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir millet yaratmak” söylemini geliştiren Kemalist devlet, kendinden önceki deneyimlerden çıkardığı dersler sonucu işçi hareketinin önünü baştan tıkamak için çok dikkatli davranır. Bazı örnekler vermek gerekirse: 1923’te “Tatil’i Eşgal Kanunu” gereği durdurulan, İzmir-Aydın Demiryolu İşçileri Grevi. Donanma erlerinin seferber edilmesi yoluyla fiilen işlevsizleştirilen 1925 yılındaki Şirket-i Hayriye Grevi. Yine aynı yıl “Amele Teali Cemiyeti” tarafından 1 Mayıs kutlama etkinlikleri çerçevesinde hazırlanan programa izin verilmemesi, konuyla ilgili broşür dağıtan birlik yöneticilerinin tutuklanarak 7-15 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmaları.² 1927 yılında Fransız yabancı sermayesinin elinde bulunan Adana-Nusaybin demiryolu hattında başlayan grevin askerlerin sert müdahalesiyle bastırılması. Yine aynı yıl 3 bini aşkın Liman işçisinin başlattığı greve polis ve askeri birliklerin saldırarak 11 grevciyi öldürmeleri.³ Bu aşamada devlet önderliğinde kapitalizmi inşa etmeye soyunan Kemalist rejim, eylemlerin kendi işletmelerine sıçramasından duyduğu endişeden ötürü, 1933 yılında, grevleri tümüyle yasakladı.⁴ Fakat aynı dönemde dünya ve Türkiye ekonomisinde yaşanan bazı gelişmeler, ülke siyasetini derinden etkileyecek bir dizi faktörün oluşmasına hizmet edecektir. Bu etkenler içinde yer alan işçi sınıfının giderek en önemli iç dinamik haline gelmesi bu nesnel zemin üzerinde şekillenmiştir.

1930’larda dünya pazarının daralmasına yol açan ve gelişmiş kapitalist ülke ekonomilerini kasıp kavuran kriz ortamı, tüm kapitalist ülke ekonomilerinin hareket yasalarını belirlemeye başlamıştı. Ticaret sermayesinin **hâkim** olduğu geri kalmış ülke ekonomilerinin bu koşullarda nefes alma imkânı

2 Bu cemiyet daha sonra, ilki 1924’te yapılan ikinci Tramvay İşçileri Grevi’nin ertesinde, 1928 yılında kapatılacaktır.

3 Buraya kadar kısa bir özet olarak verdiğim gelişmeleri daha ayrıntılı incelemek için şu kaynaklara bakılabilir: *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, İletişim yayınları, İstanbul, 1988. Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü yayınları, Ankara, 1983. Oya Sencer, *Türkiye İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi yayınları, İstanbul, 1969. M. Şehmus Güzel, *Türkiye’de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, Sosyalist yayınlar, İstanbul, 1993. D. Şişmanov, *Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi (Kısa Tarih 1908-1965)*, Belge yayınları, İstanbul, 1978.

4 Ulusal solun sendika bürokrasisi içindeki en önemli sözcülerinden biri olan Yıldırım Koç, bu düzenlemeyi yorumlarken kanunda yapılan değişikliğin grevleri tamamen yasaklamadığını “cebir ve şiddetle zor kullanılarak” yaptırılan grevlerin yasaklandığını belirtiyor. Yukarıda, bazı örneklerini sergilediğimiz gibi Kemalist rejimin işçi mücadelelerine karşı yaklaşımı, Koç’un rejimin ceberut karakterini saklamaya çalıştığı bu zorlama yorumunu geçersiz kılmaktadır. Koç’un görüşleri için bkz; *Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi*, Gerçek yayınevi, İstanbul, 1998, s. 32.

yoktu. İşte bu aşamada devlet, sanayi sermayesini başat kılacak bir yönelişe girmek zorunda kaldı. Ülke içinde sanayi işletmeleri kuracak yerli burjuvazi olmadığından, yabancı sermaye ise kriz ortamını yeni yatırımlar için riskli gördüğünden, devlet, sanayi sektörüne dayanan yeni sermaye birikimi rejimini kendisi inşa etmek zorunda kaldı. Türkiye'de sanayi işçilerinin ilk elde devlete bağlı işletmelerde oluşması, işçi hakları konusunda zaten yasakçı bir geleneğe sahip olan Kemalist rejimin baskıyı devam ettirmesini kolaylaştırdı. 1936 yılında çıkarılan ve 1937'de yürürlüğe giren "İş Yasası" çarpıcı örneklerden biridir. Bu yasayla haftalık çalışma saati 48 saatle sınırlandırıldı. Toplu iş sözleşmesi imzalamaya, grev yapmaya, sınıf esasına dayalı örgütlenmelere yine izin verilmiyor, kadınlar ve 16 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasına bazı düzenlemeler getiriliyordu. Yasa on ya da daha fazla işçi çalıştırılan işletmelerde geçerli olacaktı.

1940'lı ve 50'li yıllar sanayileşme hamlesinin meyvelerinin toplanacağı yıllar olarak tasarlanırken dünya çapında patlak veren savaş ile bazı sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmeler bu beklentinin tepe taklak olmasına yol açar. Kısaca değinmek gerekirse: Savaş ortamından geçen dünya ekonomisinin koşulları, yıldızı yeniden parlayan ticaret burjuvazisinin büyük toprak sahipleriyle kurduğu ittifak sonucu asker-sivil bürokrasinin ana eğilim olduğu CHP'den koparak DP'yi iktidara taşımaları. DP'nin 1958 yılında büyük kapitalist ülkelerin borçlarını alamadıkları gerekçesiyle yardımları durdurmaları sonucu çöküntüye uğrayan ekonomiyi düzelterek hamleleri yapamaması ve 1960 yılına siyasi bir kriz ortamı içinde girilmesi.

Bütün bu siyasi gelişmeler arasında işçi hareketinin ağır bir baskı altında tutulmaya devam ettiğini görmekteyiz. Çok partili yaşama geçildiğinde CHP, 52 bin işçiyi örgütleyen 73 sendikayı kendi kontrolünde tutmak için, "İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun"u gündeme getirir. Şubat 1947'de kabul edilen bu yasa, fiilen var olan sendikaların kurulmasına olanak tanır. Fakat grev hakkı yine tanınmaz. Yasadan hemen sonra ortaya çıkan onlarca sendikadan çekinen CHP hükümeti, birçok sendikayı kapatır, kalanlar üzerindeki baskıyı artırır. CHP iktidarı döneminde, işçilerin oy potansiyeline gözünü diktiğinden, grev hakkı gibi bazı haklarının tanınmasını savunan DP ise, birkaç yıl sonra iktidara geldiğinde CHP'yi aratmayacaktır. Bu durum sınıf mücadelesindeki evrensel bir gerçeğin Türkiye siyasetine yansımasıdır aynı zamanda. Burjuvazinin farklı kanatları kendi aralarında amansız bir iktidar mücadelesine giriştikleri zamanlarda bile, işçi sınıfını saf dışı etmek söz konusu olduğunda, aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak tam bir uyum sergilerler.

60'lı yıllar ve 61 Anayasası üzerine

1960'lar, yeni sermaye birikimi rejiminin önündeki engellerin kaldırılarak sanayi burjuvazisinin hâkimiyetinin sağlandığı ve modern işçi sınıfının ülke siyasetine ağırlığını koyduğu yıllar olarak ön plana çıkar.

1950'li yılların ikinci yarısından itibaren iç pazara yönelik sanayi birikimi rejiminin tesisi için gerekli adımları atmayan ve iktisadi bir krizle sarsılan DP hükümeti, 27 Mayıs askeri darbesiyle tasfiye edilecektir. TSK, sanayi burjuvazisinin ihtiyaçları temelinde gerçekleştirdiği bu operasyonu, başta işçi sınıfı olmak üzere diğer sınıfların (toprak sahipleri, kırsal alandaki ticaret sermayesi) sessiz bakışları altında gerçekleştirir. Özellikle işçiler ve köylüler, başka bir siyasi alternatifin olmadığı koşullarda, CHP'den kurtulmak için sarıldıkları DP'nin kendilerine hiçbir çıkar sağlamadığını gördükleri için bu darbeyi sessizce izlemekle yetindiler. Toprak sahipleri ile kırsal alandaki ticaret sermayesi ise TSK önderliğinde kümelenmiş bu radikal ittifaka karşı çıkacak gücü bulamamıştır.

Öte yandan bir uyarı yapmakta fayda var. Burjuvazinin iç çelişkilerine dayanan 27 Mayıs darbesini ve sonrasındaki gelişmeleri -burjuvazinin bir fraksiyonundan diğerine zorunlu yetki devrini- emperyalizmin ihtiyaçları çerçevesinde, ekonominin hareket yasalarıyla gerçekleşen teknik bir süreç olarak değerlendirmek, bu ilişkiyi etkileyen bir dizi faktörün görmezden gelinmesine neden olabilir. Bu analiz bir tür *ekonomizmin* yeniden üretilmesine hizmet eder. Tepeden ve kitlesiz bir burjuva devrimi yaşayan Türkiye'nin tarım sorununu çözememiş olması, sanayi yatırımlarının canlanmasında motor güç olacak yabancı sermaye girdisinin yeterli düzeye ulaşamaması, iç pazara dönük sermaye birikim tarzının sınırlarının yanı sıra yükselen işçi hareketi, dönemin siyaseteni şekillendiren başlıca etmenlerdir. Bu faktörlerin hepsini tek tek ele almak yerine bu olgulardan konumuzla ilgili olanını, işçi hareketini, mercek altına almaya çalışacağım.⁵ Az önce sözü edilen faktörlere bu ana dinamik içinde yer vereceğim. Fakat daha önce 1961 Anayasası üzerinde kısaca durmak gerekiyor.

Ulusal sol'dan liberal sola hatta Marksist solun bir bölümüne kadar 61 Anayasası, işçi hareketinin gelişiminin ana kaynağı olarak görülmekte. Bu dönemi inceleyen pek çok çevre, işçilerin bu anayasaya dayanarak kimi hak-

5 Diğer faktörlerin ayrıntılı anlatımı için, Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, Yazın yayıncılık, İstanbul, 1992. s. 98-101.

ların işçi sınıfına yukarıdan bahsedildiği yanlışısını taşımayı sürdürüyor.⁶ Bu yaklaşıma göre işçiler, 61 Anayasasıyla sağlanan demokratik ortamın içinde rahatça hareket ettiler. Bu aşamaya kadar yazımızın nasıl bir doğrultuda seyrettiğini takip eden dikkatli bir okuyucunun zihninde hemen şu sorular uyanır: “Tezinize göre sanayi burjuvazisinin önündeki engelleri kaldırmak için yapılan bir askeri darbe neden işçilerin hakları konusunda bu kadar cüretkâr davransın?” Ardından bir tane daha: “Sermayenin genel yönelişi doğrultusunda üretim ilişkileri yeniden tesis edilmeye çalışılırken, yasakçı bir geleneğe sahip olan Kemalist devlet, bu ortamı dinamitleme riski olan işçi sınıfına karşı nasıl bu kadar rahat davranabilir?” Bu soruların yanıtına geçmeden önce hemen belirtelim. 61 Anayasası’nı bu yıllardaki büyük mücadelenin kaynağı olarak değerlendirmenin son derece hatah olduğunu düşünüyorum. “O halde işçilere bu darbenin ardından verilen haklar konusuna ne demeli?” sorusunun yanıtı, 27 Mayıs askeri darbesinin, pek çok askeri darbeye rastlanan temel özelliklerinden birini taşıyor olmasıdır. Bir sermaye fraksiyonunun hâkimiyeti üzerinde yükselen fakat bonapartist karakteri nedeniyle “her kesime eşit mesafedeyim” havası yaratmaya çalışan bu tür darbeler, başlangıçta kitle desteğine tam olarak sahip olamazlar. Üzerinde yükseldikleri sınıfın ve onu destekleyen katmanların çıkarlarını zedelemekten diğer sınıfların desteğini almaya ihtiyaç duyarlar. Az önce de belirttiğimiz gibi 27 Mayıs darbesi kentsel azınlık güçlerinin kırsal çoğunluğa rağmen gerçekleştirdiği bir harekettir. Bundan ötürü kendini korumak için, kent ortamına yerleşen ve hızla büyüyen işçi sınıfının taleplerini dikkate almak zorunluluğu vardı.⁷ Sol Kemalist efsanenin aksine, 27 Mayıs subayları demokratik taleplere duyarlı oldukları için değil, bu zorunluluk nedeniyle, darbenin işçi sınıfı içindeki meşruluğunu artırmak ve yeni oluşacak burjuva hükümetin elini güçlendirmek için sınırlı bazı haklar tanıdılar.

Bu aşamada gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus ise, bu yıllarda, işçi sınıfının uluslararası mücadelelerde burjuvaziden koparıp aldığı kimi

6 Yalnızca ulusal ve liberal solda değil Marksist solun içinde de bu yanlışlığı sürdüren yazarlara örnek olarak Ergun Aydınoğlu verilebilir. Aydınoğlu *Sınıf Bilinci*’nin 9-10. ortak sayısında yayınlanan “Bir Dönemin Otopsi. Türkiye İşçi Sınıfı: 1960-1980” isimli makalede şu görüşleri belirtiyor: “1961 anayasasının tanıdığı toplu sözleşme ve grev hakkının 1963 Temmuz’unda bir yasa ile düzenlenmesi, işçi hareketinde yaklaşık yirmi yıl sürecektir yeni bir dönemin başlangıcı olur.” Bundan hemen sonra bazı işçi eylemlerinin anayasanın ilgili maddelerinin öncesinde gerçekleştiğini belirten Aydınoğlu’na göre yine de anayasa belirleyicidir.

7 27 Mayıs darbesinden sonra kurulan Milli Birlik Komitesi, Çalışma Bakanlığına işçi haklarının geliştirilmesi konusunda çeşitli yazılar kaleme almış olan akademisyen Cahit Talas’ı atadı. Bu atama darbecilerin işçi sınıfını manipüle etme çabalarına örnek olarak verilebilir.

hakların, dünya çapında kendini kabul ettirme telaşı içindeki darbe yönetimi tarafından Türkiye'ye genişlemesine onay verilmesidir. Bu dönemde Batı Avrupa işçi sınıfı, "sosyal devlet" politikası etrafında kapitalizmde hiç alışık olmadığı kazanımları elde etmekte bunun yanı sıra burjuva hükümetler üzerinde muazzam bir baskı oluşturmaktaydı. Dünya çapında bu tür bir siyasal ortam varken büyük burjuvazinin ihtiyaçları temelinde gerçekleştirilmiş bir askeri darbenin aksine bir tutum içinde davranması söz konusu olamazdı.

Bir başka nokta ise işçi hareketindeki yükselişi darbe ortamında hazırlanan anayasaya dayandırmak bir tür *hukuk fetişizminin* yanı sıra "ilerici ordu" illüzyonuyla çarpılmaya yol açabilir. Oysa modern orduların yönetim kademeleri burjuvazinin hâkim fraksiyonunun en önemli destek noktalarıdır. Türkiye ordusunun yönetim kademesi de tarihsel olarak burjuva devriminin itici gücü olmakla birlikte aynı zamanda büyük burjuvazinin en sadık müttefikidir. Örneğin dün iç pazara dönük sermaye birikimi için sanayi burjuvazisinin önünü açan TSK, bugün dış pazara dayalı sermaye birikiminin ihtiyaçları temelinde, Avrupa Birliği hedefi doğrultusunda, batıcı büyük burjuvaziyle uyumlu bir işbirliği içindedir.

Ayrıca büyük özgürlükler tanıdığı iddia edilen yeni yasalar hakkındaki bir kaç örnek bile bu illüzyonun hemen dağılmasını sağlar. Örneğin 1961 Anayasası'ndan iki yıl sonra, 1963 yılında, 274 sayılı "Sendikalar Kanunu" ile birlikte çıkarılan 275 sayılı "Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Kanunu" işverenlere lokavt yetkisini vermesi ve genel grev hakkını tanımaması yasakçı devlet geleneğinin sürekliliğinin ispatıdır. 27 Mayıs askeri müdahalesiyle başlayan darbelerin "ilericiliği" (hatta neredeyse bir "halk ihtilali" olduğu) yanılsaması sendika bürokrasisine ve sol hareketin bazı odaklarına o kadar sirayet etmiştir ki, bu çevreler işçi sınıfı yerine, ordunun gücüne güvenmeyi, hatta orduyla ittifak yapmayı temel strateji haline getirmişlerdir.⁸

1960'lı yıllardan başlayarak kent dokusu içinde önemli bir dinamik haline gelen ve çeşitli ekonomik zorluklar içinde bulunan işçilerin bu yıllardan başlayarak önemli mücadeleler verdiklerini görüyoruz.⁹ 1961 yılında ülkenin dört bir yanında boy gösteren işçi eylemleri, 31 Aralık'ta grev hakkının tanın-

8 O tarihlerden bu günlere, sol hareket içinde yer aldığı tartışmalı da olsa, Doğu Perinçek ve *Aydınlık* ekibi ile Türk- İş ve DİSK yönetimlerinin bazı askeri darbelerle karşı tutumları incelendiğinde bu politika açıkça tespit edilebilir. Bu ve diğer bazı çevreler 27 Mayıs'tan başlayarak günümüze kadar uzanan darbelerle karşı ya bu darbelerin bazılarını desteklemişler ya da darbelerin içinden "ilerici subayların" çıkarak yönetimi kendi anlayışlarına doğru çekebileceklerini düşünmüşlerdir. Darbeler karşısında sendika bürokrasisinin ve sol hareketin tutumu ayrı bir çalışmada incelenmeyi hak edecek kadar önemli bir konu.

9 "22 Ocak 1961'de 500 işçi İzmir'de, 300 işçi İstanbul'da işten çıkarmalara ve sendikalaşma ve

ması için İstanbul Sarayhanı'nda gerçekleştirilen büyük miting, 1962 yılında artarak devam eden mücadeleler ve 1963 Ocak ayında başlayan ve yaklaşık iki ay son derece sert mücadelelere sahne olan Kavel Grevi bu kıpırdanmaya örnek gösterilebilir. Demek ki büyük kentlerde, kapitalizm geliştikçe gittikçe büyüyen bir güç haline gelen işçi sınıfının belirli ekonomik sıkıntılar içinde şekillenen talepleri, anayasa tarafından sağlanan "güvencelerin" öncesine dayanıyor. Elbette Temmuz 1963'te çıkarılan yasalar işçi eylemlerine hukuki bakımdan bazı avantajlar sağlamıştır. Dünya ölçeğinde olduğu gibi Türkiye'de de burjuvazinin bazı zorunluluklar nedeniyle çıkarmak zorunda kaldığı yasaların işçi sınıfı tarafından yer yer kendi çıkarları doğrultusunda kullanıldığı gerçektir. O tarihe kadar sendika kurmanın bile son derece güç olduğu düşünüldüğünde grev ve toplu sözleşme gibi temel hakların tanınmasını küçümsemek doğru değil. Katılmadığımız çerçeve, sanayi burjuvazisinin ihtiyaçları temelinde gerçekleştirilen bir askeri darbenin, meşruluk arayışından dolayı tanıdığı sınırlı bazı hakların, sosyal yapıda bir güç haline gelen ve mücadeleye koyulan işçi sınıfına, yukarıdan ikram edildiğinin iddia edilmesidir.

Döneme damgasını vuran ve bir çığ gibi büyüme emareleri gösteren işçi eylemleri olmasaydı Kemalist devlet geleneğindeki yasakçı politikanın devam edeceğinden ve işçi sınıfına bir an için bile olsa nefes aldırılmayacağından kuşku duymamak gerekir.¹⁰ 1961 Anayasası'nı işçi hareketinin yükseliş miladı olarak gören yaklaşım mücadelenin hangi koşullar üzerinden geliştiğinin analizini sağlıklı yapamamaktadır. Dönemin işçi mücadelelerinin yükseliş nedenlerini anlayabilmek için birbiriyle iç içe geçmiş bir dizi faktörün karmaşık ilişkisine bakmak gerekiyor.

Sanayi proletaryasının oluşumu ve ekonomik koşulları

İlk olarak Türkiye'de modern işçi sınıfının evrimini, kırlardan büyük kentlere dâhil oluş serüvenine kısaca değineceğiz. Bu dönemde işçi faaliyetlerinin merkezi konumunda olan İstanbul ve İzmit'teki işçileşme süreci,

grev haklarının tanınması için kapalı bir salon toplantısı yaptı. 25 Kasım 1961'de İzmir'de 5 bin işçi sendikal haklar için yürüdü. 2 gün sonra Ankara'da 3 bin işçi sakal grevine başladı. 17 Aralık'ta 12 sendikaya üye 3 bin işçi Kocaeli'nden grev ve iş yasası için sessiz yürüyüş yaptı. 23 Aralık'ta Eskişehir'de 5 bin işçi yürüdü. 31 Aralık'ta İstanbul Denizcilik bankası'nın bin işçisi Pazar yevmiyelerini alabilmek için greve başladılar. Grev 3 Ocak'ta sona erdi." *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 2008-9.

10 Sonraki yıllara belirli aralıklarla damgasını vuran 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 darbeleri bunun en açık kanıtı değil mi?

hareketin gelişme dinamiklerini görebilmek için önem taşımaktadır.

Marmara bölgesindeki İstanbul ve İzmit şehirleri, 50'lerin ikinci yarısından başlayan 60'larda ise yoğun bir biçimde devam eden göç dalgasının merkezi olmuşlardır. 1965 yılında Marmara bölgesinin toplam nüfusunun %34,5'i doğduğu bölgenin dışında yaşayan insanlardan meydana gelmektedir. Bunun %27,5'lik bölümü İstanbul'dakilere aittir. 1960-63 arasında kurulan işletmelerin yarıya yakını (% 45,6) İstanbul'dadır. Aynı dönemde İstanbul ve İzmit şehirleri toplam ücretli işçilerin %43,1'ine sahiptir. Yabancı sermaye yatırımları %80,5'i, 10'dan fazla hizmetli işçi çalıştıran işletmelerin %50,5'i ve hizmet satışlarının %82,2'si İstanbul'dadır.¹¹ Göç alan büyük yerleşim yerleri olarak İstanbul ve İzmit'in öne çıkması diğer kentlerdeki hareketliliği görmezden gelmemize yol açmamalı. Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Zonguldak, Diyarbakır, Samsun, Eskişehir, Erzurum gibi kentler bu dönemde diğer göç alan merkezlerdir. Kırsal kesimlerden bu kentlere göç eden "potansiyel proletarya" daha çok hizmet sektörünün kapsamındaki işletmelerde istihdam edilmişlerdir. Aşağıdaki ilk tabloda özel ve devlet işletmelerinde **1970 yılında istihdam edilen işgücü sayısına göre sanayi işyerleri ve toplam istihdam rakamlarını** bulacaksınız.¹²

İstihdam sayısı	Sınai İşyeri Sayısı	Toplam İstihdam (Yıl Ortalaması)
1	86.888	88.265
2	46.826	94.067
3- 4	28.769	95.664
5- 9	7.969	49.026
10- 19	1.860	25.581
20-49	1.531	46.081
50- 99	604	41.971
100- 199	337	47.156
200- 499	283	88.537
500- 999	126	87.752
1000 ve yukarı	76	173.459

11 Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev.: Babür Kuzucu, Gözlem yayınları, İstanbul, 1980, s.818-19-20.

12 *DİE*, Sanayi ve İşyeri Sayımı, 1970. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s. 208.

İkinci tablo ise 1963–1971 yıllarındaki işçi sınıfının konumu hakkında fikir vermekte.¹³

Yıllar	İktisaden Faal Nüfus	Toplam Ücretli	Toplam Ücretlilerin İktisaden Faal Nüfusa Oranı(%)	Sigortalı İşçiler
1963	12.174.000	2.745.000	21.6	710.000
1965	13.006.000	2.989.000	23.0	921.000
1967	13.268.000	3.310.000	24.9	1.069.000
1969	12.537.000	3.665.000	27.1	1.261.000
1971	13.875.000	4.055.000	29.2	1.404.000

Bütün bu verilerden, modern işçi sınıfının 1960'lı yıllarda kırdan koparak kent yaşamının en önemli parçası olduğunu ve önemli bir toplumsal dinamik haline geldiği sonucunu rahatlıkla çıkarabiliriz. Fakat gerek dünyanın farklı ülkelerinde gerekse Türkiye'de modern işçi sınıfının oluşumunu bir dizi farklı sınıf ve katmanın gelişimiyle iç içe gelişen karmaşık bir süreç olarak yorumlamamız gerekir. Dolayısıyla Rıza Tura'nın; "yalnızca bu kadar değil" uyarısı önem kazanıyor. Tura, modern işçi sınıfının kent dokusuna nüfuz etme serüveninin düz çizgisel bir evrimle açıklanamayacağını, yeni bir tabakalaşmanın oluşumuyla birlikte düşünülmesi gerektiğini belirtiyor:

1950'lerin ikinci yarısından itibaren gelişen iç pazara yönelik sanayileşme sürecinde işçi sınıfının oluşumu, soyut şematik biçimde "kapitalizmin gelişmesiyle yoksullaşan ve deklase olan kır ve kent küçük burjuvazisinin fabrikaları doldurması"yla sınırlı bir olgu olarak ele alınamaz. Benzer bir süreçten geçen az gelişmiş ülkelerde de görüldüğü gibi, iç pazara yönelik birikim/sanayileşme süreci, esas olarak büyük kentlerde (ama aynı zamanda hızlı kapitalleşmenin uğrağı olan bazı taşra kent ve kasabalarında) salt işçi sınıfının oluşmasından ibaret olmayan bir *kentsel yeniden tabakalaşmaya* yol açmıştır. Başka bir deyişle bu yıllarda sanayi proletaryasının hızlı oluşma süreci, etrafında, sayısız *ara sınıfsal duruma ve geçişliliğe* olanak tanıyan kent merkezli yeni bir toplumsal tabakalaşmanın gerçekleştiği "haleli" bir süreçtir.¹⁴

Tura'nın tespit ettiği "haleli durum"un Türkiye siyaseti üzerindeki etkisinin ayrı bir tartışma konusu olduğunu vurgulayarak, bu dönemin işçi sınıfının ekonomik durumuna özetle değinebiliriz. Bu zaman zarfında dünya

¹³ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, cilt 6, s. 2014.

¹⁴ Rıza Tura, 12 Eylül, *Sınıf Bilinci*, sayı 4-5, İstanbul, 1989, s. 6.

ekonomisindeki genel genişleme eğilimine paralel olarak, Türkiye ekonomisinde bir canlanmanın yaşandığını görmekteyiz. 1960'lı yıllarda hazırlanan kalkınma planları çerçevesinde ilk yıllarda 11.802 milyon liralık yatırım yapılmış ve imalat sanayi %9.6'lık bir büyüme göstermiştir.¹⁵ Fakat ekonomideki bu geçici olumlu havanın işçi ücretlerine otomatik olarak olumlu yansıtıldığını söylemek yanılığ olur. İşçi ücretlerindeki göreceli yükseliş, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz gibi, büyük işçi mücadelelerinin sonucu gerçekleşmiştir. Az önceki tabloda da görüldüğü gibi, 1962'de 710 bin olan SSK'lı işçi sayısı, 1 Şubat 1965'te Sosyal Sigortalar Kanunu'nun devreye girmesiyle, 1967'de 1 milyon 69 bine, 1971 yılında ise 1 milyon 404 bine yükselecektir. Fakat ülke ekonomisi, cari işlemler açığından ötürü, 60'lı yılların sonundan itibaren tehlike sinyalleri vermeye başladığında bu durumun faturası her zaman olduğu gibi işçi sınıfına çıkarılacaktır. Nitekim 1968 yılında %14.5'luk artış gösteren reel ücretler, 1969'da %-1.2, 1970 yılında ise %-1.7 oranında düşmüştür.¹⁶ İşçi sınıfının ekonominin geçici olarak olumlu seyrettiği bir dönemde ücretlerdeki düşüşe tepkisi çok sert olacaktır.¹⁷

İşçiler ve muhalif hareketler

Bilindiği gibi 1960'lı yıllar özellikle Batı Avrupa'da bir dizi büyük işçi mücadelesinin yaşandığı, öğrenci hareketinin atılım yaptığı, pek çok az gelişmiş kapitalist ülkede ise anti-emperyalist mücadelenin popüler olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Avrupa'nın büyük kentlerinde yüz binlerin içinde bulunduğu grevler, milyonların katıldığı sokak gösterileri yapılmıştır. Mısır ve Irak'taki anti-emperyalist mücadeleler, Küba devrimi, ABD emperyalizmine karşı Vietnam'daki direniş, akla diğer gelen örneklerdir.

Türkiye'de ise bu yükseliş dalgasından etkilenen bir dizi aydın, öğrenci ve sendikacı olmuştur. Pek çok sol yayının (*Yön, Ant, Türk Solu, Aydınlik*, gibi dergiler) çeşitli aydınlar tarafından çıkarılması bu devrimci dalganın ardın-

15 Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, DİE yayınları, Ankara, 1973, s. 157.

16 Yakup Kepenek- Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul, 2000, s. 428.

17 Sonuçta geri kalmış kapitalist bir ülkenin ekonomisi dünya ekonomisinin nesnellğinde şekillenir. 1970 yılında iç pazara dönük sermaye birikim stratejisinin sınırlarına gelindiği halde bir çöküntü yaşanmamasının en önemli nedeni dünya kapitalizminin kısa süreli bir büyüme eğilimi yaşamasıdır. Bu eğilim birkaç yıl sonra tersine döndüğünde "eşitsiz ve bileşik gelişme" yasası gereği bağımlı ülkeler krizin en ağır sonuçlarıyla yüz yüze geleceklerdir.

dan söz konusu olmuştur. Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurucuları arasında yer alan sendikacılar, daha sonra aydınlar ve öğrenciler bu dalganın sonucu politikleşmişler ve edindikleri fikirlerini bağlı bulundukları sendikalara, üniversitelere taşımışlardır. Bazı sendika yöneticilerinin ve aydınların TİP'e yönelişleri, öğrencilerin üniversite eylemleri (boykot, işgal vb) işçi sınıfının bilinci ve eylem yapısı üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. 1961 yılında bazı sendikacılar tarafından kurulan TİP'in zamanla aydınlarla kurdukları ilişkiler canlı bir fikir ortamının doğmasına yol açmıştır. Bu zemin üzerinden şekillenen bilinç sayesinde ki, Aralık 1962'de, Türk-İş bürokrasisi tarafından Ankara, İzmir ve Afyon'da düzenlenen "Komünizmi Telin" mitingleri bazı sendikacılar ve işçiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İşçilerin 1968 yılına kadar fabrika işgallerini bir mücadele yöntemi olarak kullanmadıkları halde, öğrencilerin fakülte işgallerinden esinlenerek fabrika işgallerine yönelmeleri işçi sınıfının diğer katmanlarla kurdukları canlı ilişkinin örnekleridir.¹⁸

Sendikal hareketin gelişimi

İşçi hareketinin yükselişine etki eden bir diğer olgu ise, Türkiye'deki sendikal hareketin gelişimidir. 1952 yılında, "İstanbul İşçi Sendikaları Birliği"nin çalışmalarıyla kurulan Türk-İş'in 1960'da yönetimine gelen Seyfi Demirsoy ve ekibi, mücadelecı bir sendikal anlayışı geliştirmek yerine, burjuva hükümetleriyle diyalogu temel alan çizgiyi derinleştirmeyi seçer. Bu temelde hem 27 Mayıs'ın bulanık ortamından faydalanmak hem de yeni kurulan TİP'e işçilerin yönelmesini engellemek isteyen Türk-İş bürokrasisi, 1962 yılında kitlesel bir işçi partisi çalışması başlatır. Fakat bu girişim "Türkiye Çalışanlar Partisi" adı altında hazırlıklarını tamamladığı halde partiyi bir türlü ilan etmez. TSK'ye ve burjuvaziye, rejim partileri dışında bir parti kurabileceği blöfünü yapan Türk-İş bürokrasisi, daha sonra bu manevra alanını kullanarak bazı ödümler koparmayı başarmıştır.¹⁹ Bu anlayış, 1964

18 Fakülte işgallerinin en yoğun olduğu yıl olan 1968'de, 1700 işçinin aynı yılın temmuz ayında İstanbul'daki Derby Lastik Fabrikası'nı işgal etmeleri ve sonraki yıllarda bu tür eylemlerin artarak devam etmesi tesadüf değildir. 9 Temmuz 1968'de yayınlanan *Türk Solu* dergisi Derby işgalini şu başlıkla veriyordu: "İşçi gençlik elele"

19 Örneğin 27 Mayıs'tan hemen sonra, 13 Haziran 1960 tarihinde, daha önce bir türlü izin verilmeyen "Uluslararası Hür İşçi Konfederasyonu" üyeliğine onay verilmesi, burjuvaziden pazarlıklar yoluyla ödümler koparma anlayışının Türk-İş'te hâkim olmasına ve "partiler üstü siyaset" stratejisinin ana çizgi haline gelmesine yol açmıştır. Geçmişten bugüne Türk-İş'li idareciler, parti kurma fikrini zaman zaman ortaya atarak burjuva partilerine gözdağı vermeyi sürdürmüşlerdir. Bu politika, bazı burjuva hükümetleriyle pazarlık gücünü artırmış, kimi sendikacıların da uzun yöneticilik kariyerlerinden sonra milletvekili olmalarını sağlamıştır.

yılında toplanan V. Genel Kurul'da iktidarını perçinlerken, "partiler üstü politika" yönelişini benimseyerek işçi sınıfının siyasi bir taraf olarak ortaya çıkmasını engelleyen en önemli engellerden biri haline gelmiştir.

Şüphesiz sendikalar işçi örgütleridir. Fakat sendikalarda son derece sert sınıf mücadeleleri cereyan eder. Burjuvazi genel yönelişi etrafında sendikaları bazen tasfiye etmeye, kimi zaman da arka bahçesi haline getirerek çıkarları etrafında kullanmaya çalışır. Diğer yandan genel çıkarları burjuvaziyle uyumsuzluk gösteren işçi sınıfı, yönetimleri bürokrasiler tarafından gasp edilmiş ve burjuvazinin payandası haline getirilen birçok sendikada farklı düzeylerde mücadeleler yürütür. Bu mücadeleler nadiren burjuvaziye karşı mücadeleciler sendika yönetimleriyle birlikte genel olarak da hem burjuvaziye hem de onun sadık müttefiki sendika bürokrasisine karşı yapılır. İşte Türkiye işçi sınıfı tarihinde 1960'lı yıllar, bu ikincisinin yoğun şekilde yaşandığı özel bir zaman dilimidir. İşçi sınıfı burjuva iktidarına karşı mücadelesini yükseltirken, aynı zamanda Türk-İş bürokrasisinin az önce sözünü ettiğimiz uzlaşmacı yönelişine karşı seferber olmuştur. Başlangıçta Türk-İş'e bağlı bazı muhalif sendikacıların kontrolünde yürüyen bu hareket daha sonra sendika lokallerine, iş yerlerine sıçramıştır. Döneme damgasını vuran işçi eylemleri, 1967 yılında DİSK'in kuruluşu, daha sonra DİSK yönetimine rağmen 15-16 Haziran direnişi bu dinamik içinde şekillenmiştir.

60'ların işçi hareketinin yükseliş nedenlerini böylece özetledikten sonra bu döneme damgasını vuran işçi eylemlerine geçebiliriz.

İşçi mücadeleleri

1960'ların işçi mücadelelerini incelerken, grevler, pasif direnişler, işgal-ler gibi olguları tek tek ele alarak çözümlemek yerine kısaca bu eylemlerden bazılarının genel karakteristik özellikleri, etkileri ve sonuçları üzerinde durmaya çalışacağız.²⁰

1960'lı yılların başlarından itibaren işçi sınıfının kıpırdanmaya başladığını daha önce belirtmiştim. Büyük Saraçhane Mitingi'nden iki yıl sonra 1963'te İstanbul'daki Kavel Fabrikası'nda başlatılan ve haftalarca süren

20 Bu bölümde yer alan bilgiler için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1996. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 6, İletişim yayınları, İstanbul, 1988. Turgan Arınır, Sırrı Öztürk, *İşçi sınıfı Sendikalar ve 15/16 Haziran*, Sorun Yayınları, İstanbul, 1976. Adnan Mahiroğlu, *Türkiye'de İşçi Sendikacılığı*, Kitabevi yayınları, İstanbul, 2005. Nurullah Özbey, *Türkiye'de Sendikal Anlayışlar*, Enerji- Yapı Yol Sen Sendikası Araştırma Dizisi, Ankara, 2001. Ayrıca dönemin *Türk Solu* ve *Ant* dergileri.

grev, son derece sert mücadelelere sahne olmuştur. İşçilerin talepleri doğrultusunda başarıyla bitirilen Kavel Grevi, İstanbul'un farklı fabrikalarında bulunan işçiler tarafından aktif olarak desteklenmiş ve genel olarak önemli bir moral kaynağı olmuştur.

1963 Temmuz'un da çıkarılan yeni iş yasalarının hemen ardından, kasım ayında, gerçekleşen Trio Lastik İşçileri Grevi yasa dışı ilan edilmiş sendikacılara ve işçilere çeşitli cezalar verilmiştir. Bu yılın son ayları Bursa, Mersin, Eskişehir, Aydın gibi illerde çeşitli direnişlere ve grevlere sahne olmuştur.

1964 yılı İstanbul Bozkurt Mensucat Fabrikası'ndaki grevle açılır. Bunu mart ayında gerçekleştirilen Singer Fabrikası ve ağustos ayındaki Good Year Lastik Fabrikası'ndaki grevler izler.

1965'de ön plana çıkan grev İstanbul'da değil Zonguldak'tadır. Yaklaşık 5 bin Zonguldak kömür işçisi ücret zammını protesto etmek için yaptıkları direniş polis ve jandarma güçleri tarafından zor kullanarak bastırılmıştır. Bu sırada öldürülen iki işçi bu yılın işçi eylemlerine karşı rejimin son derece sert tedbirler alacağını habercisidir. Nitekim bundan birkaç ay sonra 25 Haziran'da, İzmit Tarım Koruma İlaçları Fabrikası'ndaki greve polis belirli aralıklarla saldırır. Bu saldırı politikası bu yılın içindeki başka direnişlere ve grevlere karşı da tekrarlanır.

1966 yılında ise kendinden en çok söz ettiren eylem, Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası Grevi'dir. Kristal-İş sendikasının toplu iş sözleşmesini kabul lenmemesi nedeniyle başlayan grev haftalarca sürer. Türk-İş bürokrasisi işçilere ve Kristal-İş sendikasına rağmen sözleşmeyi bir an önce imzalayarak greve son vermeyi isterken işçilerin bunu onaylamamaları sonucu, Paşabahçe Grevi, Türkiye sınıf mücadelesi açısından önemli gelişmelere neden olacak bir muhtevaya bürünür. İşçiler Kristal-İş sendikasının önderliğinde grevi sürdürmeye karar verirler. Türk-İş'e rağmen 12 sendika grevi desteklediklerini ilan ederler. Bunun üzerine Türk-İş Yönetim Kurulu, Maden-İş, Basın-İş, Kristal-İş, Petrol-İş sendikalarını onur kuruluna sevk etme kararı alır. Sonradan bu sendikalar hakkında geçici ihraç kararları verilir. Bu arada grev bir ay ertelenir ve işçiler daha sonra yeniden greve gitmek üzere işbaşı kararı alırlar. Paşabahçe Grevi'nin DİSK'in ortaya kuruluşundaki rolü tartışmalı bir konudur. Bazı yazarlar bu grevle DİSK'in kuruluşu arasında dolaylı bir bağ olduğunu savunurken kimileri ise bu ilişkinin abartıldığı yönünde görüş belirtirler. Bize göre Paşabahçe Grevi'ni tek başına DİSK'in kuruluşunun nedeni olarak görmek doğru değil. Geçici ihraç kararlarının verildiği tarih olan 24 Kasım 1966'dan önce DİSK'in hazırlık çalışmalarına başladığını görmekteyiz. Muhtemelen bu grev yaşanmamış olsaydı da DİSK kurulacaktı. Fakat Paşabahçe Grevi'ndeki gelişmelerin DİSK'in kuruluşunu hızlan-

dırdığını söyleyebiliriz. Ayrıca bu grevin Türk-İş bürokrasisinin uzlaşmacı tutumuna muhalefet eden işçileri ve sendikaları birleştirdiğini ve ilk kez toplu şekilde hareket etmelerine yol açtığını gözden kaçırmamamız gerekir.

1967 yılındaki en önemli gelişme DİSK'in kuruluşudur. Ayrıca Batman Rafinerisi'nden Gaziantep'e, Manisa Belediyesi'nden İstanbul Singer fabrikasına ve İncirlik Üssü'ne kadar işçiler pek çok eylem yaparlar.

1968'den 1970'e: Militan işçi hareketi

Bu yıllar işçi sınıfının mücadele biçimleri ve örgütsel deneyimleri açısından yeni bir evreye tekabül eder. 60'ların başından itibaren kitleselleşen işçi hareketi, bu dönemde, siyasallaşmaya ve gittikçe radikalleşmeye başlayacaktır. Dönemin özgünlüğü, kendiliğinden büyüyen işçi hareketinin doğal önderlerini belirli bir politik bilinçle ortaya çıkarmasıdır. Elbette işçi sınıfının her mücadele deneyiminden hareketi yönlendiren ve çekip çeviren bir "öncü işçi" grubu çıkar. Bu işçilerin genel karakteristik özellikleri birbirlerine benzemekle birlikte, her deneyim kendi öncü işçilerini şekillendirir. Bu tip işçilerin ortak özelliği, genel işçi kitlesinin burjuvaziye karşı yürüttüğü mücadelede ön plana çıkmaları ve hareketi geliştirmek için çaba harcamalarıdır. Dönemin öncü işçi kuşağının en önemli ayırt edici özelliği, burjuvaziye karşı yürüttükleri mücadeleyi sendika bürokrasisine karşı da vermesidir. Ayrıca sosyalist hareketin gelişip serpildiği bir politik ortamda, geniş kitlelere yayılan sosyalist fikirlerin etki sahasını artırması öncü işçileri etkileyen bir diğer faktör olmuştur. Daha önce de vurguladığımız gibi, öğrencilerin fakülte işgallerini yakından izleyen işçiler, ekonomik durumun kötüye gidişinin kendilerine fatura edilmesinden dolayı eylemlerini sertleştirmişler ve fabrika işgallerine yönelmişlerdir. 1968 Temmuz'unda Derby Lastik Fabrikası eyleminden sonra Kavel, Emayetaş, ve Finfinis fabrikalarının işgal edilmesi buna örnektir.

1969 yılı benzer eylemlerin hız kesmeden devam ettiğini görmekteyiz. Deniz Ulaş-İş'in grevini, İstanbul Singer Fabrikası'ndaki işçilerin sendikal faaliyetlerden ötürü işten atılan arkadaşları için fabrikayı işgal etmeleri izler. Aynı yılın yaz aylarında İstanbul'daki Demir-Döküm Fabrikası'nın işgalinin çetin mücadeleler sonucu Maden-İş sendikasıyla yapılan bir protokolle başarıyla sona erdirilmesi, İzmit Rabak, Ereğli Demir Çelik ve İstanbul Gamak Motor Fabrikası'ndaki işgaller ve direnişler bu yılın öne çıkan işçi mücadeleleridir.

Mücadelenin yükselmesi ve radikalleşmesi yapılan grevlere de yansır. 1968'de 59 olan grev sayısı 1969'da 82'ye, 1970 yılında ise 111'e yükselir.

Bu dönemde gerçekleştirilen eylemlerde ekonomik taleplerin yanında politik taleplere de yer verilmesi grevlerin niteliği hakkında bizlere önemli ipuçları verir. Ayrıca sendikalaşma oranında da ciddi artışlar meydana gelmiştir. Ne var ki 274 sayılı "Sendikalar Kanunu" birden fazla sendikaya üye olma imkânı verdiğinden sendikalı işçi sayısı hakkında güvenilir bilgilere ulaşmak son derece zordur. Yine de işçilerin birden fazla sendikaya üye olmalarını pragmatik bir tavır olarak görmek yerine örgütlenme kapasitesinin artışına bir örnek olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Örneğin 1966 yılında 374 bin civarında olan sendikalı işçi sayısı 1967 senesinde 834.680'e yükselmiştir. 1967'de kurulan DİSK'in kısa zamanda bu kadar işçiyi örgütlemesi mümkün olmadığına göre Türk-İş bünyesindeki bazı işçilerin aynı zamanda DİSK'e kayıt yaptırarak sonucunu çıkarmak hatalı bir tespit olmayacaktır.

Aşağıdaki tablo yukarıda anlattığımız nedenden dolayı fazla güvenilir olmamakla birlikte, SSK ve Çalışma Bakanlığı verilerine göre, **SSK'lı, sendikalı işçi ve sendika sayısı** hakkında genel bir fikir vermekte.²¹

Yıllar	SSK'lı işçi sayısı	Sendikalı işçi sayısı	Sendika sayısı
1961	688.819	298.000	511
1962	680.125	307.000	543
1963	710.820	259.710	565
1964	765.317	338.769	595
1965	921.458	360.285	668
1966	991.510	374.058	704
1967	1.069.387	834.680	798
1968	1.206.175	1.057.928	755
1969	1.261.856	1.193.908	797

²¹ Petrol-İş, 1988, s. 244.

İşçi hareketinin bu dönemde aktif bir **dayanışma** ortamı yarattığını tespit etmek son derece önemlidir.²² Bu dönemde yaşanan tek tek mücadeleler kendi dışındaki sendikalar, fabrikalar ve mahallelerden yoğun destekler görmüştür. “Hiçbir mücadele kendi kaderine terk edilmemiştir” demek abartılı bir yorum olmaz. Bir bölgede cereyan eden eylemin o şehrin içindeki diğer fabrikalardan yaygın destek görmesi hem mücadelenin ömrünün uzamasına hem de başarıya ulaşmasına katkıda bulunmuştur.

1970 yılına gelindiğinde iç pazara dayalı sermaye birikimi stratejisi sınırlarına dayanmış ve ülke ekonomisi tehlike sinyalleri vermeye başlamıştı. Reel işçi ücretlerindeki düşüşe bir de fiyatlardaki artış eklenmiştir. Ekonomik göstergeler 1970 yılının her bakımdan bir krize gebe olduğunu göstermektedir.²³ Bu koşullarda burjuvazi, işçilerin zaman içinde elde ettiği bazı kazanımları geri almak hazırlıklar yapmaya başlar. Kâr oranlarının düşme eğiliminin ilk belirtileri görüldüğünde, işçileri daha düşük ücretlerle daha uzun sürelerde çalıştırmak bu faaliyetin ilk adımıdır.

Bununla birlikte toplumsal ilişkilerde temel bir güç haline gelen işçi sınıfı, sayısız direniş, grev ve fabrika işgal pratiğinden geçmekte ve burjuvazi için ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Sayıları yüz binleri bulan ve bilinci militan mücadeleler içinde gelişen işçi sınıfı içinde mücadeleyi yönlendirme deneyimine sahip olan öncü işçilerin sayısı azımsanmayacak kadar fazlaydı. Bu işçilerin önemli bir bölümü sendikal faaliyet içindeydiler. Dolayısıyla burjuvazi için öncü işçilerin hâkimiyetine son vermek, örgütlenme zeminlerini parçalamak suretiyle güçlerini kırmak kaçınılmaz hale gelmişti. İşte burjuvazinin ilk elde sendikalara el atmasının ardında yatan gerçek budur.

Diğer yandan militan işçiler elde ettikleri kazanımların ne anlama geldiğini ve bunları yitirmemek için taviz vermemek gerektiğinin farkındaydılar. Sosyalizm düşüncesi militan işçiler arasında belirli bir saygınlık kazanmıştı. Bu işçilerin sosyalist bir parti ya da program doğrultusunda hareket etmesinin en önemli nedeni, sınıf hareketini politik mücadelenin merkezine

22 Örneğin Kavel Grevi için yine Vehbi Koç’a ait General Electric Fabrikası işçileri bir dayanışma kampanyası başlatarak 335 lira toplamışlar, Türk Demirdöküm işçileri ise para yardımı yanı sıra sakal bırakma eylemi yapmışlardır. Bu **yardımlaşma** geleneği daha sonraki yıllarda başka eylemler için de artarak devam etmiştir. 1966’daki Paşabahçe Grevi başta Petrol-İş sendikası olmak üzere diğer sendikaların ve fabrikaların büyük katkıları ile ayakta kalabilmiştir. İşçi sınıfının dayanışma refleksi 15-16 Haziran eylemlerinde doruk noktaya ulaşmıştır.

23 1969 yılında hükümet 115 milyon dış borcun 96 milyon dolarını ödeyebilmiştir. 1970 yılında dış borç ödeme miktarı bir önceki yıla göre 20 milyon dolar daha fazla, 135 milyon dolar olacaktır. Fiyatlar 1969’da %8, 1970 yılının ilk üç ayında %3.2 oranında gerçekleşmiştir. *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1970.

koyacak bir anlayışın yeterince gelişmemesidir. Savımızın açık kanıtı ise, işçi hareketindeki yükselişe, sosyalist fikirlerin öğrenciler ve aydınlar üzerinde önemli bir hegemonya kurmasına rağmen, hareketi geliştirerek iktidarı zorlayacak bir partinin ortaya çıkmamasıdır. Örneğin TİP'in bir türlü beklenen atılımı yapamamasıdır. Sosyalist hareket bütün bu gelişmeler karşısında işçi sınıfını merkeze koyacak bir strateji geliştirmek yerine işçilerin varlığını tartışmaya ve başka mücadele stratejileri geliştirmeye zaman ayırıyordu.²⁴

Türkiye'deki işçi hareketinin gelişiminde sendikal mücadelenin rolüne daha önce değinmiştik. Bu sürecin birbirleriyle kora kor mücadeleye tutuşmuş olan iki farklı eğilim üzerinde yükseldiğini kaydetmek gerekiyor. Bir yanda kendi ayrıcalıklarını devam ettirmek amacıyla burjuva programına uyarlanan *uzlaşmacı* bir tavır. Diğer yanda ciddi teorik zaafılar içermekle birlikte bazı sosyalizm anlayışlarından **etkilenen**, bu arada işçi sınıfının çıkarlarını geliştirmeye çalışırken rejimin kurduğu engeller nedeniyle mücadeleye sürüklenen *militer* bir yöneliş. Bu iki eğilim arasındaki mücadele 1970 yılına gelindiğinde kendinden önceki yılları gölgede bırakacak kadar sertleşmiştir. Örneğin *uzlaşmacı* anlayışın kristalize olduğu Türk-İş bürokrasisi, 1970 yılının Mayıs ayında yapılacak Türk-İş Kongresi öncesi hazırlanan raporda; "Demokrasinin anarşi haline gelmesine kesin olarak karşıyız çünkü demokrasi anarşi haline geldiği zaman peşinden diktatörlüğün geleceğini bilecek kadar uyanık ve dünya siyasi tarihini incelemiş bulunuyoruz" ifadeleri yer almaktadır.²⁵ Bu kongrenin açılış konuşmasında Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy; "Patronsuz işçi laflarının ardında yatan korkunç sahneyi herkesten çok biz işçiler sendikacılar biliyoruz"²⁶ diyerek dönemin militan işçi hareketiyle arasındaki mesafeyi kamuoyuna göstermek istiyordu. Aslında Türk-İş bürokrasisi "partiler üstü politika" yönelişini devam ettirerek burjuvaziden ödünler koparmaya ve mücadeleciler işçilerin yöntemlerini benimsemediğini her fırsatta duyurmaya çalışıyordu.

Öte yandan henüz kuruluş aşamasında bulunan DİSK'in gücü ise Türk-İş'e oranla çok azdı. Fakat daha çok özel işletmelerde örgütlenen DİSK içinde azımsanmayacak kadar öncü işçi vardı. Bu işçiler çeşitli mücadeleler

²⁴ Bu dönemde sosyalist hareketin durumu için Burak Gürel'in bu sayıdaki yazısına bakılabilir.

²⁵ *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1970.

²⁶ *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1970. Bu tarihten bir süre önce İstanbul'da "Talisman Fabrikası"nda işçiler fabrikayı işgal ettiler. Patron işletmeyi işçilere bırakarak kaçmayı tercih etti. İşçiler de fabrikaya ve makinelere el koydular. Bunun üzerine *Ant* dergisi, 14 Nisan 1970 tarihli 172. sayısında "İşçi sınıfının Patronsuz Türkiye savaşı geliyor" başlığıyla bu haberi duyurdu. Demirsoy muhtemelen bu tür haberler üzerine yukarıdaki demeci verme ihtiyacı duydu.

içinden geçmiş olduklarından burjuvaziye karşı yürüttükleri eylemlerden edindikleri deneyimler daha fazlaydı. Bir mücadele patlak verdiğinde bu tip işçiler patronların en çok başını ağrıtan talepleri savunuyorlar ve direnişi ileriye doğru taşımaya gayret ediyorlardı. Ne var ki tabanında ve yönetiminde mücadeleciler sendikacıları daha çok barındıran DİSK, TİP'in beklenen atılımı yapamaması nedeniyle bir çıkmaz içine sürüklenmek üzereydi. 1965 seçimlerinde 276.101 oy alarak meclise 15 milletvekili sokan TİP, 1969 seçimlerinde 243.631 oy alabilmiş ve meclisteki milletvekili sayısı iki ile sınırlı kalmıştır. İşçi sınıfını ileriye taşıyacak siyasi bir projenin yokluğunda ve sendika yönetimlerinin kastaşmalarını önleyecek bir örgütsel işleyişin yaratılamadığı koşullarda, DİSK yöneticileri kendi ayrıcalıklarına korumaya odaklanmaya başladılar. Türk-İş yönetimi durmaksızın emperyalizmin ve burjuvazinin hizmetinde bir örgüt olarak nitelendiriliyor, diğer taraftan işçi sınıfının taleplerini geliştirecek örgütlenme kapasitesini artıracak bir siyasal açılım için gerekli çaba gösterilmiyordu. Bunun kadar önemli başka bir tespit ise, sendika içi demokrasinin tıpkı Türk-İş'te olduğu gibi rafa kaldırılmış olmasıdır. Sendika yöneticileri her an geriye çağırılabilir mekanizmalar üzerinde değil, uzun yıllar idarecilik yapacak şekilde yönetim organlarına seçiliyorlardı.

DİSK'in yönelişine damgasını vuran temel politik hat, burjuva siyasetinin sınırları içinde, ulusal solun temel argümanı olan, "61 Anayasası'nı savunmak" üzerine kurgulanırken, iç işleyiş, işçi sınıfının sendika yönetimini aşağıdan yukarıya belirlediği ve her an geri çağırabildiği bir örgütsel mekanizmadan uzakta seyrediyordu.

Burjuvazi ise, yeni dönemin ihtiyaçları için hazırladığı stratejinin taktik adımlarını atmaya başlamıştı. Hem bir dönem önce bazı zorunluluklar nedeniyle tanıdığı hakları geri almak hem de baş ağrıtmayan uysal bir sendikal anlayış geliştirmek amacını taşıyan bir dizi taktiğin ilk adımı, 1963 yılında yürürlüğe giren ve çalışma yaşamını düzenleyen kanunları yeniden ele almak oldu. İlk olarak 1967'nin Mart ayında yapılmış "Temel Hak ve Hürriyetler Kanun Tasarısı" başlıklı bir taslak metin hazırlandı. Üniversitelerden sendikalara kadar geniş düzenlemeler içeren bu çalışma, bazı tepkiler yüzünden gündeme gelemedi. Bundan iki yıl sonra, 1969 seçimleri öncesi, Türk-İş kökenli iki milletvekili tarafından hazırlanan iki değişiklik önerisi meclise sunuldu. Fakat yasama yılı sona erdiğinden görüşülemeyen öneriler bir sonraki yıla ertelendi. Eski yasaların değişmesine yönelik esas adım, 11 Haziran 1970'de atıldı. Değişiklik önerisi evlere şenlik bir biçimde şu şekilde formüle edildi:

1963'de yürürlüğe giren yasanın zamanla bazı boşluklar ve eksikler taşıdığı, bu boşluk ve eksiklerin Türkiye'de bir sendika bolluğu yarattığı, bu sendika bolluğunun ise, çalışma ve iş hayatını engellediği, emekçi sınıfa zarar verdiği, ülkede güçlü sendikacılığı kurabilmek için bu değişikliklerin yapıldığı.²⁷

Buna göre burjuvazi, “işçi sınıfına zarar verdiği” için eski kanunu değiştirmeye karar vermişti. Sınıf mücadeleleri tarihinde eşî benzeri görülmemiş bir şey bu, Türkiye burjuvazisi “güçlü sendikacılık” istiyor! Aziz Nesin'in hikâyelerine konu olabilecek kadar uydurma olan bu gerekçenin sakladığı gerçeğe geçmeden önce yeni kanunla tasarlanan bazı değişiklik maddelerini görelim:

- Bir işçi sendikasının Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için kurulduğu iş kolundaki sigortalı işçilerin 1/3'ünü kapsaması gerektiği,
- Sendika kurucusu olmak için o iş kolunda en az üç yıl çalışma şartının olması,
- Sendika üyeliğinden ayrılmanın noter huzurunda olabilmesi,
- Sendika genel kurulları iki yıldan üç yıla çıkarılması,
- Sendika yöneticilerinin gelirlerin %30'unu aşmamak kaydıyla yatırım yapabilmeleri,
- Sendikaların harcamalarını ve her türlü faaliyetini bağlı bulundukları konfederasyonun denetlemesi.

TİP dışında mecliste bulunan CHP ve Adalet Partisi'nin oylarıyla yasalaşan yeni kanunun görünürdeki hedefi son derece açıktı. Yeni dönemin ihtiyaçları temelinde işçi sınıfını teslim almak için ilk olarak DİSK'i tasfiye etmek daha sonra Türk-İş aracılığıyla işçi hareketini tümüyle kontrol altına almak. Bir konfederasyonun Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için o iş kolundaki işçilerin 1/3'ünü örgütlemesi gerektiği şartı 1 milyon 300 bin olan sigortalı işçinin ancak 50 bin civarını örgütlemeyi başarmış DİSK'i fiilen ortadan kaldırıyor, 430 bine yakın üyesi olan Türk-İş'e yol veriyordu. Genel olarak bu düzenlemenin DİSK'i ortadan kaldırmak amacını taşıdığı pek çok çevre tarafından dile getiriliyor. Fakat madalyonun bir de öbür yüzü var. Burada özenle saklanan amaç, işçi sınıfı için refah ve mutluluk değil tersine yaklaşan felaketin habercisidir. Yeni kanunun bazı maddelerini çözümlediğimizde üstü örtülen hedef berrak biçimde ortaya çıkar:

27 Arınır-Öztürk, a.g.e., s. 49.

- Sendikalardan istifa etmeyi noter şartına bağlamak, denetim altında tutulan sendikalardan ayrılmayı engelleyecek,
- Genel kurulları üç yıla çıkarmak, işçilerin yönetimleri denetlemelerini daha da zorlaştıracak,
- Sendika yöneticileri yatırımlara sevk edilerek, piyasa ilişkilerine çekilmeleri sağlanacak,
- Sendikalar belirlenen konfederasyonun boyunduruğu altına sokularak, gelişebilecek mücadelecı bir anlayışın önü kesilecekti.

Görülebileceği gibi bu yasa değişikliğinin hedefi sadece DİSK'i tasfiye etmek değildir. Söz konusu olan işçi sınıfına karşı topyekûn bir savaş ilanındır. Burjuvazi kısa bir zaman sonra işçi sınıfına karşı başlatacağı saldırıyı en az kayıpla atlatmak istemekte, yaşanması muhtemel bir sınıf hareketine erkenden müdahale etmeyi ve işçi sınıfını tümüyle etkisizleştirmeyi tasarlamaktadır. Dolayısıyla DİSK'in tasfiyesi, burjuvazinin yeni dönemdeki ihtiyaçları için gerekli taktik adımlardan yalnızca biridir stratejinin kendisi değil.

13 Haziran 1970'te çıkan burjuva gazeteleri, yeni yasayı, "Gecekondu sendikacılık tarihe karışıyor" manşetleriyle verirken²⁸ Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy, "Kanun yeni bir sistem yeni bir nizam getiriyor memnurluk duyuyoruz" diyerek bu görüşlerle ittifak içinde oldukları mesajını veriyordu. Aynı gün Kemal Sülker'in demeci DİSK'in politik stratejisini çiziyordu: "Yeni kanun DİSK'e karşı değil tamamen anayasaya karşıdır."²⁹ Görüldüğü gibi DİSK yönetimi 61 Anayasası'na yaslanarak bu anayasanın korunması üzerinden bir strateji geliştirmek istiyordu. Tasfiye edilmek istenen bir konfederasyonun önceden yasalarla tanınmış bazı haklar üzerinden mücadele yürütmek istemesi başlangıçta doğal karşılanabilir. Fakat ufkunu bu çerçeveye sınırlamak DİSK yönetiminin programatik anlayışı hakkında bize bazı ipuçları veriyor. Tarihindeki en mücadelecı dönemi yaşayan işçi hareketinin içinden çıkmış olan bir konfederasyonun yönetimi, "işçi sınıfının ihtiyacından büyük yasa yoktur" diyerek fiili meşru mücadeleye yöneleceği yerde savunmaya çekilerek 61 Anayasası'nın ilgili maddelerini korumakla kendini sınırlandırmaktadır. Oysa mücadelenin fitili işçi sınıfı tarafından ateşlendiğinde hareketin sınırları "anayasal düzen" içinde tutulamayacak kadar büyüyecektir.

15 Haziran sabahı bütün burjuva gazeteleri "Personel Kanunu"ndaki değişiklikleri protesto etmek amacıyla Ankara'da gerçekleştirilen bir miting-

²⁸ *Son Havadis*, 13 Haziran 1970.

²⁹ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1970.

den bahsediyordu. Oysa dipten gelen dalga tüm şiddetiyle gün yüzüne çıkmış ve işçiler, İstanbul ve İzmit sokaklarını doldurarak Türkiye siyasi tarihine damgasını vuracak büyük eylemlerine başlamışlardı.

Mücadelenin zirvesi, 15-16 Haziran

15 Haziran 1970'de sanayi üretiminin en yoğun olduğu İstanbul ve İzmit merkezli 113 işyerindeki 70 bin işçinin sokaklara dökülmesi ne bir anda patlak veren bir sosyal olgudur ne de bir sendikanın ya da partinin önderliğinde gerçekleşen planlı bir harekettir. 15 Haziran'da başlayan ve 16 Haziran'da artarak devam eden işçi eylemleri daha önce vurguladığımız gibi bir dizi faktörün içinden geçerek şekillenmiştir. Satır başlarıyla yeniden hatırlayacak olursak:

- 1960'lı yıllarda sanayi kapitalizmindeki büyük sıçrama sonucu sanayi proletaryasının büyümesi.
- 1960'ların sonlarında Türkiye ekonomisinin tehlike sinyalleri vermeye başlamasıyla birlikte burjuvazinin işçi sınıfına karşı saldırı adımlarını artırması. (Ücretlerdeki düşüş, çalışma yaşamını düzenleyen yasakçı yeni yasanın çıkarılması)
- Örgütlenme kapasitesinin gelişimiyle sendikalaşma oranlarındaki artışın yanı sıra *uzlaşmacı* ve *mücadeleci* eğilimlerin dozu giderek artan çarpışmaları.
- Militan sendikacıların ve öncü işlerin bir bölümünün dünya ve Türkiye'deki sol, sosyalist bir dizi yapıdan, katmandan (sosyalist örgütler-partiler, devrimci öğrenciler vs.) ve muhalif yayından etkilenmeleri.
- Son olarak her geçen yıl sayısı çığ gibi büyüyen ve radikalleşen işçi eylemleri.

15-16 Haziran'ın Türkiye işçi sınıfı tarihindeki önemi yalnızca eylemlere katılan işçilerin sayısı değildir. Örneğin 1961 sonunda İstanbul Sarıcahan'de 100 binin üzerinde işçinin katılımıyla gerçekleşen büyük mitingden başlayarak günümüze kadar çok sayıda sayıca kitlesel işçi eylemi olmuştur. 15-16 Haziran eylemlerinin ayırt edici özelliği, yoğun işçi katılımıyla birlikte eylemin gerçekleştirilme biçimi, talepleri, sloganları bakımından işçi hareketi için bir ilk oluşturmıştır. İşçi sınıfı ilk kez bu eylemlerle burjuvazinin karşısına bu kadar kalabalık ve kararlı biçimde çıkma cesaretini göstermiştir. Çeşitli mücadeleler içinde edindiği sınıf bilincini, burjuvazinin hamlelerine karşı ilk kez bu kadar net biçimde ortaya koymuştur. Ne *uzlaşmacı* sendika-

cuların yanlısamaları ne de kafaları karmakarışık diğer bazı sendika yöneticilerinin bulanık söylemleri işçi sınıfının bu devasa adımını engelleyememiştir. Tarihte ilk kez binlerce işçi adeta bir partinin ya da sendikamın önderliğinde hareket ediyormuş gibi sokaklara dökülmüştür. Yaklaşık on yıllık zaman diliminde çeşitli mücadeleler içinde mayalanan işçi sınıfının politik duyarlılığı, burjuvazi yeni saldırı taarruzunun ilk adımlarını atmaya başladığı anda tek bir merkezden yönetiliyormuş gibi çıkmıştır ortaya.

İki gün boyunca eylemlere katılan fabrikaların birçoğu bu tarihten önce pek çok grevlere, işgallere sahne olmuştur. Eylemlere onlarca fabrikada çalışan işçiler katılmıştır. Bunların 121 tanesinde Türk-İş'li işçiler çoğunluktadır.³⁰ Daha önce çeşitli mücadelelerden geçen "öncü işçilerin" çoğu iki günlük eylemler sırasında ön saflarda yerlerini almışlardır. Bu işçilerin bir bölümü DİSK'e bağlı işçilerdir. Fakat çoğunluk Türk-İş üyesi veya herhangi bir sendikaya bağlı olmayan işçilerdir. Bu durum bize sınıf bilincinin düzeyi hakkında önemli bir ipucu verir. Yeni yasa ilk olarak DİSK'i hedef almasına ve Türk-İş yönetimi tarafından desteklenmesine rağmen, işçiler burjuvazinin saldırısı karşısında hep birlikte hareket etmişlerdir. Dönemin işçi hareketinin sınıf dayanışmasının ne kadar yüksek olduğu bu örnekle de anlaşılabilir. Bir fabrikada iş bırakan işçilere yanı başlarındaki diğer fabrikalardaki işçiler destek veriyorlar böylece hareket bütün bir bölgeye sıçırıyor ve mücadele genelleşiyordu. Bu özgün karakteristik özellik, 15-16 Haziran eylemlerinin iki gün içinde, küçük bir kartopunun koca bir çığa dönüşmesi gibi, muazzam bir kitleselliğe ulaşmasına neden olmuştur.

DİSK yönetiminin ve bir dizi tartışma içine boğulmuş Türkiye solunun 61 Anayasa'sını savunma merkezli politikası³¹ eylemlere yön veriyor gibi görünse de işçilerin taşıdığı diğer bazı dövizler ve attıkları sloganlar, yönelişin yalnızca bu doğrultuda seyretmediğini ortaya koymaktadır. Örneğin "Anayasaya değişmez, yeni yasa sökmez" ya da "Kanuni Süleyman kanunsuz Süleyman" dövizlerinin yanında; "Kahrolsun işçi düşmanlığı, Patron saltanatına hayır, CIA ajanı uşaklara hayır, AP iktidarı bizim değil işverenin iktidarı, Zincirlerimizden başka kaybedecek bir şeyimiz yok"³² gibi ifadeler,

30 Arınır ve Öztürk, a.g.e., s. 89-93. Ayrıca mücadeleye hangi fabrikaların katıldıklarını öğrenmek için aynı kaynağa bakılabilir.

31 Bu dönemde DİSK yöneticiliği yapan Kemal Nebioğlu'na göre işçiler, 15-16 Haziran'da, "rejimi anayasal çizgiyi oturtmuşlardır." *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, "15-16 Haziran", Cilt 7, s. 2155. "AP'ye Karşı Anayasayı Savunalım" başlığı ise Türkiye sol hareketinin en önemli yayınlarından biri olan ve o dönemde pek çok muhalif çevre üzerinde hegemonya kurmuş olan *Türk Solu* dergisinin, 10 Aralık 1968 tarihli 56. sayısında yayınlandı.

32 *Son Havadis*, 17 Haziran 1970.

sınıf bilincinin sendikal düzeyin ötesine taşıdığını resmetmektedir. Bu savı güçlendiren bir diğer gelişme ise Türk- İş bürokrasisinin yeni yasanın yanında yer aldığını ilan etmesine,³³ DİSK yönetiminin ise bir yandan “cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’la görüşelim” diğer yanda “hükümetin nabzını yoklayalım” diyerek kapalı salon toplantılarına gömülmesine karşı işçilerin hep birlikte “Demirel istifa” sloganıyla sokak eylemlerine başlamalarıdır. DİSK yönetimi eylemlerin başından sonuna kadar tam anlamıyla seyirci kalmış ve bir aşamadan sonra eylemin bir an önce bitirilmesi için çağrıda bulunmuştur. Eylemlerin ikinci günü olan 16 Haziran’da DİSK Genel Sekreteri Kemal Sülker’den İşçileri Bakanı ve diğer yetkililerle yapılan görüşme sonrası şu açıklama gelir: “Girişilen tahripkâr eylemle ilgimiz olmadığını İşçileri Bakanına söyledik. Kesinlikle bu tahripkâr olayları tasvip etmediğimizi bildirdik. Ayrıca işçilere radyoda bir uyarı yaparak kötü cereyanlara alet olmamalarını istedik.”³⁴ Pek çok burjuva gazetesi tarafından yayımlanan bu demeçte sözü edilen radyo konuşması DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler tarafından yapılmıştır. Türkler konuşmasını, “Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Başkanı olarak sizleri uyarıyorum” diyerek bitirir.

Türkiye solunun bu devasa eylemlerle ilişkisi son derece sınırlı kalmıştır. Eylemlere katılanlar TİP üyesi ya da sempatzıları işçiler olmakla birlikte bu işçilerin eylemde atılan sloganlardan eylemin gidişatına kadar herhangi bir etkileri olmamıştır. Zaten ciddi bir kriz içinden geçmekte olan TİP’in bu eylemlere dönük sistematik bir müdahalesi de söz konusu değildir. Sosyalizmin en yaygın olduğu öğrenci gençlik saflarında da benzer bir durum söz konusudur. Öğrencilerin eylemlerle ilişkisi ancak katılım düzeyinde kalmıştır. Bazı bölgelerdeki çabalar ise, örneğin 16 Haziran’da bir grup Dev-Genç’li öğrencinin Ankara Büyük Sanayi Çarşısı’na giderek işçileri eyleme çağırması gibi, sonuçsuz kalmıştır. Öğrenci katılımının yoğun olduğu yerlerde “Ordu işçi elele” sloganının yoğun olarak atılması, “Milli Demokratik Devrim” savunucuları tarafından daha önce dile getirilen, “Ordu

33 Türk-İş’li idareciler eylemlerin en yoğun olduğu dönemde, yeni yasanın çıkarılmasından ötürü zafer sarhoşluğu içindeydiler ve mutluluklarını burjuva gazeteleriyle şu şekilde paylaşıyorlardı: “Bundan böyle her aklına esen veya gece hanımı ile kavga edip şahah sendika kurmaya karar verenler bu amaçlarını gerçekleştiremeyeceklerdir. Sendika kurma ve sendikalı olma bir düzene bağlanmıştır.” *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1970

34 *Milliyet*, 17 Haziran 1970. İşin tuhaf yanı o dönemde işçilerin eylemini tahripkâr bulan ve hemen sona erdirilmesini isteyen Kemal Sülker’in bir süre sonra bu direnişe övgüler düzen bir kitap yazmasıdır. Birinci baskısı 1980 yılında yayınlanan bu çalışma, 15-16 Haziran Türkiye’yi sarsan iki gün ismiyle çıkacaktır.

gençlik elele” politikasıyla yakından ilişkilidir. Sosyalist harekette, işçi sınıfının bağımsız eylemine karşı duyulan kuşku ve “ilerici ordu” yanılması, bu devasa işçi eylemleri içindeyken bile, bir kez daha ortaya çıkmıştır.³⁵ Bu yöneliş etrafında hareket eden sosyalist hareket ne eylemlerden önce işçi hareketinin yükseliş eğrisini öngörebilmiş ne de hareketi ileriye taşıyabilecek bir önderliğe soyunabilmiştir.

İşçi hareketinin bağımsız bir siyasi güç olarak siyaset sahnesinde bu denli kitlesel ve mücadeleci biçimde yerini alması burjuvazinin tüm planlarını alt üst etmiştir. Burjuvazinin işçi sınıfının örgütlü gücünü kendine yedekleyerek, yeni dönemin ihtiyaçları temelinde saldırıları artırma adımları sekteye uğramıştır. Deyim yerindeyse, burjuva siyasetinin akordu bozulmuştur. Demirel başkanlığındaki burjuva hükümetin eylemleri değerlendirirken yaptığı; “İşçi olayları bir ayaklanma” tespiti, burjuvazinin kendisini tehdit altında gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu tehdit o kadar yoğun hissedilmiştir ki İstanbul ve İzmit’te alelacele ilan edilen sıkıyönetimi, olaylara katıldıkları gerekçesiyle yüzlerce öncü işçinin işten atılmaları, yıllarca devam eden yargılamalar ve verilen cezalar izlemiştir. Burjuvazi “ayaklanan” işçilere karşı sınıf kinini, olaylardan çok sonra bile çeşitli cezalar verdirmeyi sürdürerek devam ettirmiştir. Bu arada 1317 sayılı yasa eylemlerin yarattığı sarsıntı ortamı içinde bir türlü uygulanamamış ve Anayasa Mahkemesi kararıyla durdurulmuştur.

Uzun bir yolculuk yaparak, uzak geçmişten 15-16 Haziran 1970’e, Türkiye sınıf mücadelesinde işçi sınıfının rolünü incelemeye çalıştık Çalışmamızın birinci bölümünü, sonraki bölümlere ışık tutması bakımından bazı sonuçlar çıkararak bitireceğiz.

Bazı ara sonuçlar

Bu dönemde yaşanan gelişmeler işçi sınıfının siyaset sahnesi üzerinde belirleyici bir taraf olmaya başladığını açıkça göstermektedir. İşçi sınıfının örgütsel zeminleri ve politik kanalları ardına kadar açılmıştır. Yüz binlerce sanayi işçisinin çok sayıda eyleme yönelmeleri, sendikalaşma oranları, sendikalar içinde yürüyen mücadeleler ve nihayet bu mücadelelerin ülke siyase-

35 Türkiye sosyalist hareketinin en önemli simalarından Mihri Belli’nin, 15-16 Haziran’dan hemen sonra ilan edilen sıkıyönetimin tarafsız kalmasını istemesi, işçi sınıfı hareketinin ordu tarafından ezilmeye çalışıldığı koşullarda bile orduyla ittifak beklentisi içine girildiğini göstermesi bakımından son derece manidardır. Belli’nin görüşleri için bkz.: *Aydınlık*, sayı 21, Temmuz 1970.

tinde belirleyici bir etkiye ulaşmasının en önemli kanıtı olan 15-16 Haziran işçi eylemleri.

Dönemin sınıf mücadelesinde işçi sınıfının rolü o kadar belirleyici hale gelmiştir ki burjuvazi değişiklik yaptığı üstelik meclisten çıkardığı yasaları bile uygulayamamıştır. Sözü edilen düzenlemenin sonradan Anayasa Mahkemesi kararıyla durdurulmuş olması işçi sınıfının burjuvaziye karşı yürüttüğü mücadelenin başarısını gögselemez. Tersine işçi sınıfının burjuvazi üzerinde ne kadar güçlü bir endişe yarattığını ortaya koyar.

Bütün bu mücadelelerden içinden her biri kendi deneyimlerinde olgunlaşan bir öncü işçiler kuşağı çıkmıştır. Bu kuşak burjuvaziye ve sendika bürokrasisine karşı seferber olurken sonraki yıllarda ülke siyasetinde önemli izler bırakacak deneyimler de biriktirmiştir.

İşçi sınıfının ilk büyük atılımı olan 15-16 Haziran direnişi başta sol hareket olmak üzere, başka bir dizi muhalif hareketin, 1970'lere, çok daha kararlı ve etkin bir şekilde girmelerine yol açmıştır.

Yukarıdaki olumlu tespitlerle birlikte dönemin işçi hareketinin sorunlarını, bazı zaafalarını açıkça tartışmak gerekiyor.

En önemli sorun, harekete geçen işçileri çekip çevirecek, ülke ve dünya siyasetine müdahale etmelerini sağlayacak **siyasi bir önderlik** yaratılamamasıdır. İşçi sınıfı, sayıca artmasına, ülke siyasetini sarsan kitlesel ve militan eylemlere yönelmesine rağmen devrimci bir partide birlikte hareket edemediği için dağınık halde ilerlemek zorunda kalmıştır.

Bir diğer eksiklik ise, işçi sınıfının ihtiyaçları temelinde hazırlanmış ve iktidarı hedefleyen bir programın olmayışıdır. **Geçiş programından** yoksunluk, Türkiye solunun "katkılarıyla", hareketin devrimci bir mecraya sürüklenmesini engellemiştir. Sol, hem "asgari program" anlayışı hem de "aşamalı devrim" tezlerini benimsemesinden ötürü, işçilere "anayasaya sahip çıkmayı" önerirken, aynı zamanda "orduyla ittifak yapmayı" da her fırsatta dile getirmiştir. Bu nedenle mücadeleyi geliştirici talep ve sloganlar üretilmemiştir.

Vurgulanması gereken son nokta, DİSK'le ilgilidir. 1960'ların sonunda militan sendikacıların kurduğu DİSK, politik hattı ve örgütsel işleyişi nedeniyle bir dizi belirsizlik taşımaktadır. DİSK yönetimi, bir yandan Türk-İş bürokrasisinin uzlaşmacı tavrına karşı mücadele bayrağını yükseltirken diğer yandan burjuvazinin baskılarını püskürtecek, işçi sınıfının yeni kazanımlar elde etmesine ve sendika içi demokrasiyi tesis etmesine hizmet edecek bir açılım sunamamaktadır. Tam bu aşamada önemli bir soru gündeme gelebilir: "Uzlaşmacı sendikal eğilime karşı yürütülen mücadeleler ayrı bir örgütsel forma dönüşmeli miydi?" Bu sorunun yanıtı başka çalışmalarda titizlikle

incelenmeyi hak ediyor. Bununla birlikte (DİSK'in kuruluşunu ayrıca tartışmak kaydıyla), Türkiye sınıf mücadelesinin bu evresinde yürütülen faaliyetlerin Türk-İş bürokrasisinin "partiler üstü politika" afyonu ile uyuşturulan işçilerin silkinmelerine ve harekete geçmelerine hizmet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bütün bu faaliyetler, bir **sol muhalefet anlayışıyla** yürütülmemiş olsa bile.

60'lı yılların başından itibaren katıldığı büyük maratona kazanmak için temposunu giderek artıran işçi sınıfını, 70'li yıllarda bir ikilem karşılayacaktır: İşçiler kendilerini iktidara taşıyacak olan bir siyasi önderlikle buluşarak ileriye doğru mu gidecekler yoksa burjuvazinin büyük taarruzu karşısında yenilgiye uğrayarak geriye mi çekilecekler?